

Inledning

I. Centralinstitutets tillkomst¹⁾

Under 1800-talets första decennier pågick livliga diskussioner i syfte att omdana landets uppfostrings- och undervisningsväsen. Den gymnastiska undervisningens nytta och nödvändighet hade fastslagits redan i den provisoriska skolordning som utfärdades 1807. Gymnastikfrågan fick emellertid en särskild dignitet i och med den allmänna beväringens införande år 1812; det är i ljuset av denna reform man får se den närmast forcerade handläggningen av gymnastikfrågan under de år som följde.

Den 29 jan 1812 tillsattes en kommitté med uppgift att föreslå förbättringar av rikets läroverk samt uppfostrings- och undervisningsanstalter (1812 års uppfostringskommitté). I Kungl. Maj:ts skrivelse till kommittén 1812-10-27 betonas skolgymnastikens roll som en förberedelse för beväringstidens övningar, och även i de yttranden kommittén begärde in från konsistorierna i Uppsala och Lund (avgivna 1812-12-31 resp 1813-01-27) intog folkuppfostran och nationalbeväring en framträdande plats.

Av nämnda skrivelser och yttranden framgår att Per Henrik Ling (1776-1839) redan då var känd och uppskattad. Ling hade, efter en tids verksamhet i Köpenhamn, år 1805 erhållit platsen som fäktmästare vid Lunds akademi. I en skrivelse till uppfostringskommittén 1813-01-29 anhöll Ling om kommitténs förord hos Kungl. Maj:t för hans begäran om att i Stockholm få grunda en gymnastisk inrättning, bekostad med statliga anslag. I ett åtföljande "Prospekt" lämnade Ling en redogörelse för inrättningens syfte och tänkta verksamhet. Det positiva bemötandet av Lings begäran framgår av de skrivelser som nu avgick från kommittén till Kungl. Maj:t (1813-02-01 och 1813-04-20). Kungl. Maj:ts bifall följde redan den 5 maj samma år.

I brevet till kommittén 1813-05-05, som utgör KGCI:s egentliga stadfästelsebrev, ges Ling i uppdrag att inrätta en gymnastisk undervisningsanstalt i huvudstaden, med ett årligt arvode av 500 rdr "samt derutöfver tills vidare Etthundrade Riksdaler årligen till hyra för de rum der öfningarne anställas."

Ett av kommittén utarbetat förslag till reglemente för KGCI, avlämnat till Kungl. Maj:t 1814-03-14, godkändes i omgångar 1814-1817.

II. Förvaltningsorganisation 1813-1966

1814 års stadga var närmast – som dess benämning anger – ett "Reglemente för det gymnastiska centralinstitutets föreståndare". Enligt stadgan borde ett "substitut" för föreståndaren anställas, men annan personal omnämns inte och en särskild direktion saknas likaledes.

KGCI ställdes under uppsikt av ecklesiastikexpeditionen. Denna skulle enligt stadgan bl.a. vara representerad vid de offentliga examinationerna, tillsammans med av flottornas och lantarméns generaladjutanter utsedda representanter. Det militära inslaget blev f.ö. betydande, eftersom en stor del av eleverna och (sedermera) lärarkåren rekryterades militärt.

Stadgans innehåll, liksom det faktum att den aldrig trycktes, kan ses som ett uttryck för den svaga ställning KGCI hade under sin första 50-årsperiod. förhållandet kompenseras i någon mån av att uppfostringskommittén även fortsättningsvis fungerade som länk mellan institutet och ecklesiastikexpeditionen i större frågor. Så var fallet betr. institutets lokalfråga, som löstes 1815 genom att den gamla Styckgjutaregården, i hörnet Beridarebangatan-Hamngatan, uppläts för KGCI.

Under KGCI:s första period var statsanslagen helt blygsamma. De extrainkomster som inflöt från frisk- och sjukgymnastikens betalande elever och patienter användes för att bestrida städnings- och bränslekostnader osv – först år 1841 förekom expensmedel på institutets ordinarie stat.

Närmast för att stärka riksdagens anslagskontroll ställdes KGCI fr.o.m. 1830-01-23 under uppsikt av Kungl. direktionen för Stockholms stads undervisningsverk 2). Skoldirektionen skulle enligt det kungliga brevet fördela anslagen, men fick i realiteten även andra uppgifter: den anställde och entledigade institutets ordinarie personal och fungerade även som medlare i de många stridigheter som förekom inom detta.

KGCI:s stadgemässigt sett svaga ställning togs upp i motioner i riksdagen 1856, vari bl.a. yrkades att institutet skulle utrustas med en egen direktion och ges en mer tidsenlig stadga. Det utredningsarbete som påbörjades 1858 ledde så småningom fram till den nya stadgan 1864-01-02³⁾. Enligt stadgan skulle KGCI ledas av en av Kungl. Maj:t utsedd direktion, som till sitt biträde fick utse sekreterare och redogörare. Den direkta ledningen av verksamheten skulle handhas av dess föreståndare.

Den förvaltningsorganisation som därmed framträdde kvarstod i sina huvuddrag under KGCI:s återstående verksamhetsperiod. Enligt den nya stadga som följde 1887-07-13⁴⁾ skulle lärarkåren bilda ett kollegium. I den stadga som följde 1934-06-22⁵⁾ tillkom de särskilda ämneskonferenserna inom gymnastik, lek och idrott.

Efter ett omfattande utredningsarbete flyttade KGCI år 1946 till nybyggda lokaler på Lidingövägen 1, intill Östermalms idrottsplats.

III. Verksamhetens organisation 1813-1966

1813–1863

Enligt 1814 års stadga skulle KGCI utbilda “skicklige lärare till gymnastikens utbredande i landet, såväl för medborgare i allmänhet som för krigsståndet”, och dessutom årligen ge gratis undervisning till 25 medellösa ynglingar. Elevmatriklar från den äldsta perioden saknas, men enligt en uppgift från Ling själv skall 42 personer ha genomgått lärarutbildning åren 1813–1826. Åren 1835–1863 utexaminerades ca 300 elever. Undervisningen var uppdelad i pedagogisk, militär (fäktning) medikal (sjukgymnastisk) gymnastik, innehållande såväl teoretiska som praktiska övningar. Mot betalning gavs även sjukgymnastisk behandling, frivillig friskgymnastik samt gymnastik för vissa skolor i huvudstaden.

1864–1966

Enligt 1864 års stadga skulle KGCI utbilda både gymnastiklärare och gymnastikläkare – dvs sjukgymnaster – och dessutom ge sjukgymnastisk behandling. Undervisningar och övningar skulle ske inom tre avdelningar – en pedagogisk, en militär och en medicinsk-sjukgymnastisk – vardera ledd av en överlärare. Militära elever kommenderades i enlighet med stadgan på generalorder för att utbildas till militära gymnastikinstruktörer, civila elever emottogs efter ansökan för att utbildas till gymnastiklärare eller sjukgymnaster. Kurserna var tvååriga. Direktionen ägde själv att besluta i fråga om antagande av kvinnliga elever.

I enlighet med 1887 års stadga omorganiserades undervisningen så att de tre avdelningarna ersattes av tre kurser om vardera ett år: instruktörskurs, gymnastiklärarkurs och sjukgymnastkurs. Gymnastiklärarkursen förutsatte godkänd instruktörskurs och berättigade till gymnastiklärarbefattning; påbyggnad i form av sjukgymnastkurs gav rätt till gymnastikdirektörstitel och legitimation som sjukgymnast. Kvinnliga kurser påbörjades nu vartannat år (fr.o.m. 1900 varje år).

Under efterföljande decennier blev KGCI och dess verksamhet föremål för ett omfattande utredningsarbete. De mest brännande frågorna gällde den militära utbildningens omfattning och sjukgymnastikens ställning. Det militära inslaget hade alltid varit starkt vid KGCI – ännu i början av 1930-talet utgjorde militära elever hälften av antalet på gymnastiklärarlinjen. De förslag som avlämnades av 1910 och 1915 års kommittéer, liksom av sakkunniga tillsatta 1924, 1927, 1929 och 1931 kunde dock inte föras fram till ny lagstiftning. På uppdrag av Kungl. Maj:t lämnade institutets direktion emellertid år 1934 ett förslag, som antogs av riksdagen samma år och kom att ligga till grund för KGCI:s nya stadga 1934. Den militärt inriktade undervisningen (1887 års instruktörskurs) upphörde nu. Systemet med militära kommenderingar bibehölls dock. Undervisningen delades upp i en gymnastiklärar- och en sjukgymnastlinje om två resp. ett och ett halvt år (den senare förlängd till två år 1944).

Enligt 1934 års stadga skulle institutet genom forskning befrämja gymnastikens utveckling. År 1939 inrättades i enlighet härmed en professur i kroppsövningarnas fysiologi och hygien och år 1944 upprättades en särskild fysiologisk institution.

Utvecklingen inom gymnastikens och idrottens områden gjorde dock att 1934 års stadga snabbt föråldrades. De år 1945 tillsatta gymnastiklärarutbildningssakkunniga fick i uppdrag att utreda gymnastiklärarutbildningens framtida innehåll och därvid även ta frågan om sjukgymnastikens ställning vid institutet under förnyad prövning. I en skrivelse till Kungl. Maj:t 1948-05-10 föreslog de sakkunniga sjukgymnastikens avskiljande från KGCI, och efter ytterligare utredningar under 1950-talets mitt blev detta också fallet: fr.o.m. budgetåret 1958/59 överfördes den sjukgymnastiska utbildningen till karolinska institutet. En ny stadga utfärdades 1959-06-05⁶⁾.

Utbildningen av gymnastikdirektörer – ca 150 årligen vid 1960-talets mitt – förmådde dock inte hålla jämna steg med det växande behovet i samhället, och det var för att utreda möjligheterna till ett ökat utbildningsomfång som Gymnastik- och idrottslärarutredningen tillsattes 1965-04-23. I sitt betänkande samma år⁷⁾ föreslog utredningen inrättandet av en ny Gymnastik- och idrottshögskola i Örebro, vilken tillsammans med den äldre i Stockholm skulle svara för landets gymnastiklärarutbildning. Forskningsverksamheten skulle reserveras för Stockholms högskolan, där även en särskild idrottslärarlinje skulle tillskapas.

Stadgeändringen 1966-05-27⁸⁾, avsedd för vad som nu rubricerades "Gymnastik- och idrottslärarhögskolorna", medförde att den äldre direktionen för KGCI ersattes av en för de båda högskolorna gemensam styrelse.

IV Centralinstitutets arkiv

IV.1. Arkivet 1813–1863

Det bestånd av handlingar som återstått att förteckna från institutets första 50-årsperiod är inte särskilt omfattande. Det är svårt att uttala sig om huruvida detta år återspeglar brister i den samtida arkivläggningen eller om senare arkivförluster har förekommit. Den i arkivet sämst representerade perioden är P.H. Lings föreståndaretid, 1813–1939, under vilken institutet saknade en fast kansliorganisation. Institutets beröring med

ecklesiastikexpeditionen och uppfostringskommittén innebär dock att handlingar av relevans för institutets utveckling intill 1830 kan sökas även i dessas arkiv (båda i RA).

L.G. Brantings⁹⁾ föreståndaretid, 1839–1862 utmärks av en betydligt mer omfattande arkivproduktion – väsentliga delar av arkivets struktur har byggts upp under denna period. Mest givande torde vara registraturen (B 1), de äldre inkomna skrivelserna (E I a), räkenskaperna (G I) samt serien av äldre föreståndarehandlingar (F II). Sistnämnda, som i realiteten innehåller ett flertal olika serier, överlämnades av Branting till den tillträdande föreståndaren 1862.

Det hos Stockholms stadsarkiv förvarade arkivet från Kungl. direktionen för Stockholms stads undervisningsverk innehåller också, vad avser perioden 1830–1863, handlingar av stort intresse för KGCI och dess historia. Den tämligen omfattande skriftväxlingen mellan skoldirektionen och institutets föreståndare torde visserligen återfinnas i institutets registratur och inkomna skrivelser, men i skoldirektionens arkiv (ser. A I a) finner man även skrivelser från annan personal vid institutet – skrivelser som inte passerat institutets registratur.

KGCI:s bokföring har under perioden före 1864 endast omfattat statliga expensmedel samt vissa av institutet uppburna inkomster. Dessa handlingar i KGCI:s arkiv kompletteras av ser. G III f och G I a i skoldirektionens arkiv: 1837–1842 i form av fullständig huvudbokföring, 1843–1864 i form av debet och kredit för vissa statliga expensmedel.

IV.2. Arkivet 1864–1966

De handlingar som tillkommit före 1864 utgör närmast ett föreståndarearkiv. 1864 års förvaltningsreform, som gav institutet en egen direktion och en reglerad kansliorganisation, avspeglar sig även i arkivet: direktionsprotokollen tillkommer 1864, och från detta år daterar sig även serierna av diarieförda in- och utgående skrivelser (B II, E I b). Institutet har fr.o.m. 1864 dessuom övertagit hela sin bokföring. Vid sidan av huvudböckerna förekommer nu 1864–1884 reviderade redogörelser för institutets räkenskaper, fogade till verifikationerna; fr.o.m. 1885 ersättes redogörelserna av reviderade huvudböcker.

Omfattningen av de utgällningar som företagits framgår av förteckningen.¹⁰⁾

IV.3. Till institutet donerade handlingar

Vid den inventering som företogs i Gymnastik- och idrottshögskolans lokalteter våren 1977 påträffades en betydande mängd handlingar i högskolans bibliotek, härrörande från f.d. tjänstemän och deras anhöriga. Handlingarna – övervägande donationer – har en stark innehållslig anknytning till KGCI och dess verksamhet, men är formellt tämligen disparata: handskrifter, manuskript, korrespondenser, teckningar, fotografier m.m. De mest betydande donationerna härrör från L.G. Branting¹¹⁾ och Hjalmar Ling (prof., överlärare 1864–1882), men en rad av de mest namnkunniga personerna i institutets tidigare historia finns företrädda.

Delar av dessa handlingar har förvarats sammanblandade med bibliotekets äldre litteraturbestånd, andra i slutna lådor eller sammanförda i skåp. Efter noggrant övervägande har enstaka av handlingarna överförts till ämbetsarkivet, i första hand handlingar vilka tillhört L.G. Branting. Andra handlingar har lämnats kvar bland de donerade, eftersom de inte med säkerhet kunnat rubriceras som ämbetshandlingar. I samband med det ordnings- och förteckningsarbete som snarast borde komma till stånd betr. de donerade arkiven kan dessa gränsfall givetvis tas upp till förnyad prövning. De donerade arkivhandlingarnas omfattning gör dock att ett inordnande av hela beståndet i

ämbetsarkivet vore direkt olämpligt.

En närmare redogörelse för de donerade arkiven och förslag till åtgärder betr. dessa har lämnats i en särskild promemoria.¹²⁾

Stockholm 1977-07-01

Tom Sahlén

- 1) Nedanstående avsnitt har huvudsakligen baserats på Berättelse af Kongl. Uppfostrings-Comitén, Första häftet (Sthlm 1813), varur även förekommande citat hämtats.
- 2) Se Kungl. direktionens arkiv, protokollet 1830-04-14 (Sthlms stadsarkiv, nr 332).
- 3) SFS 1864:5.
- 4) SFS 1887:54.
- 5) SFS 1934:350
- 6) SFS 1959:397
- 7) Stencil, eckl. dep. 1965-11-23 (nr 7).
- 8) SFS 1966:232
- 9) Branting, Lars Gabriel, 1799–1881, professor.
- 10) Se även PM till riksarkivet 1977-05-12 (dnr 1477/S 52).
- 11) Den Brantingska donationen finns utförligt beskriven i "Delar av L.G. Brantings efterlemnade handskrifter" Hf. I-III (Uppsala 1882).
- 12) PM till riksarkivet 1977-05-12 (dnr 1476/S 52).

Litteratur:

Kungl. Gymnastiska centralinstitutets historia 1813–1913. Med anledning av institutets hundraårsdag utgiven av dess lärarekollegium. Sthlm 1913.

Berättelse av Kongl. Uppfostrings-Comitén, Första häftet. Sthlm 1813.

Sleman, Folke, Kungl. direktionen över Stockholms stads undervisningsverk (Stockholms stads arkivnämnd och stadsarkiv. Årsberättelse 1948). Sthlm 1949.

Lindroth, Jan, Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. (Studia Historica Upsaliensia. 60.). Uppsala 1974.

Kommittébetänkanden.

Tryckta stadgor.